

Особливості мікроструктури сучасних словників антропонімів

Розвиток антропонімної лексикографії припадає на початок ХХ ст., і вже на сьогодні зреалізований у словниках, об'єктами лексикографування яких є ім'я, прізвище, прізвисько, псевдонім.

Укладання сучасних словників антропонімів здійснювали такі дослідники, як Г. Л. Аркушин, Н. Д. Бабич, Ю. Б. Бабій, В. О. Горпинич, Н. П. Дзятківська, В. Ф. Ібрагімова, Н. С. Колесник, І. А. Корнієнко, К. М. Лук'янюк, Г. С. Лозко, Н. М. Павликівська, М. В. Скаб, Л. Г. Скрипник, П. М. Стехна, І. І. Трійняк, Я. П. Редьква, П. П. Чучка та ін.

Завдання нашої статті полягає у тому, щоб виявити особливості мікроструктури сучасних антропонімних словників за такими параметрами: граматичний, акцентуаційний, ремарки, етимологічний, ілюстративний, паспортизаційний.

У сучасній лексикографії термін *мікроструктура* словника означає: «Базова одиниця словника, певний текст, що пояснює, з'ясовує, трансформує заголовкову, чи реєстрову, одиницю словника, задаючи її основні характеристики, залежно від типу словника» [1: 25]. Фактично, мікроструктура є синонімом поняття будова словникової статті.

Граматичні властивості реєстрових слів у антропонімних словниках виражені у відмінкових формах та роді. Насамперед, до мікроструктури ономастиконів уведено форми родового відмінка до кожної реєстрової одиниці (ПСН, ПНД) чи в окремих випадках, у яких найчастіше виникають труднощі. Наприклад, у ПЗУ основні критерії, за якими наведено відмінкові форми, такі: а) при прізвищах із закінченням на **-ча**: Бурча, **-чі** – Вн, Хс. 1661 [...] [ПЗУ: 100]; б) із закінченням на **-ар, -яр**: Горщар [Горщарь], **-ря** – Тч, Хс, Мж. 1618: [...] [ПЗУ: 156]; Калинар [Калинарь], **-ря** – Вн. [...] [ПЗУ: 246]; в) при прізвищах із нерегулярною рефлексцією кореневих та суфіксальних голосних /o/, /e/, /ʒ/: Гребінь [Грибень], **-бень** – Вб, Вл. 1715: [...] [ПЗУ: 158]; г) при прізвищах на **-ець** та **-овець**, у яких редукція суфіксального **-е** пов'язана з чергуванням кореневих /o/ та /e/: Данилєць [Данилиць], **-льця** – Вн, Хс, Ір. 1787: [...] [ПЗУ: 185]; Каганєць [Каганиць], **-нця** – Вб, Уж, Мк, Вн. [...] [ПЗУ: 245]; р) при прізвищах на **-ин**: Джюлин, **-на** – Пилипець. ◀ Антропооснова Джюлин досить давня в Карпатах назва [...] [ПЗУ: 192]; д) при прізвищах

на **-е, -у** та **і (й)**: **Ківешлігетій** [*Кивешлігетій*], **-ія** – Тч. 1671: [...] [ПЗУ: 260]; е) при прізвищах жіночого роду, форма яких нагадує прикметники: **Бѡжа, -жі** – Тг. 1231: [...] [ПЗУ: 77]; є) якщо у реєстровому слові трапляються випадні /о/, /е/: **Будьѡк -дѡка** [часто пишуть Бутьѡк] – Мк. 1417: [...] [ПЗУ: 95]; ж) при прізвищах на **-ѡ** та **-йо**: **Леньѡ** [дав. – Леньові] – Мж, Ір, Вн, Хс, Тч. 1607: [...] [ПЗУ: 334]; **Махньѡ, -ня** [дав. – Махньові] – Бг. Пор. 1819: [...] [ПЗУ: 372]. Проте, не в усіх прізвищах із таким закінченням наведено відмінкові форми, наприклад **Дацьѡ** – Колочава, Ситвир, Роково. 1453: [...] [ПЗУ: 187]. Подеколи структуру словникової статті розширено за допомогою введення відмінкових закінчень родового, давального й орудного відмінків до кожного реєстрового слова.

На сучасному етапі розвитку ономастичної лексикографії укладено словники за тезаурусним типом, у яких не подано відмінкові флексії, прізвища зафіксовано у вихідній формі. Це такі праці, як ПСУ, СПЗУ, СРУФТП, СПОУ, СПЗП, ВГП, ІМ.

Оскільки основною ознакою антропонімів є родова належність одиниці, то для прізвищ визначення статі, до якої належить той чи той онім, є крайім важливим. У сучасних словниках антропонімів цю інформацію можемо отримати з відмінкових закінчень. У тих випадках, коли з'ясування роду викликає певні труднощі, наприклад, мотивований антропонім не збігається з родовою ознакою його носія, тоді в дужках наведено уточнення (він, вона): **Бджілка**², и, ж. (він) – пасічник (Зап.) [ПНД: 46]; **Вакула**⁴, и, ч. (вона) – від імені *Віка (Вікторія)* (КамД) [ПНД: 74], або вказівку на рід оніма подано у правій частині словникової статті з родовими корелятами *житель, жителька*. Зазначимо, що в тих ономастикомах, у яких об'єктом лексикографування є прізвища, граматичний рід має належати до головних параметрів мікроструктури словника і подаватися в тих прізвищах, рід яких установити складно. Наприклад, у СПЗПі зафіксовано: Головань 5 Пм 2 [СПЗП: 8] і означає, що в населеному пункті Банівка станом на грудень 2007 р. мешкало 5 носіїв цього прізвища, однак визначити стать цих жителів складно. Коректно, на наш погляд, подано словникові статті у СП, у мікроструктурі яких диференційовано чоловічі та жіночі прізвища та їх відмінкові форми: **Дядик**, *чол.*: -а, -у (-ові), -ом; *жін.*: *незмін.* [СП: 135].

Функціональні особливості акцентуаційного параметра в антропонімічних словниках полягають не лише у нормативній вимові імен, а й у виявленні територіальних та діалектних особливостей прізвищ: **Гладка**, -и, **Гладка**, -ої [ПДП: 52]; **Іваненко**, -а, **Іваненко**, -а [ПДП: 90], **Охват**, -а, **Охвát**, -а [ПДП: 170]; **Польовий**, -ого, **Польовий**, -ого [ПДП: 186]. Зазначимо, що наголос, як субелемент лівої частини словника, має бути одним із головних па-

раметрів ономастиконів. Цей принцип укладання дотримано в таких сучасних працях, як-от: ВГВП, ВІЛ, ПЗУ, ПСН, СП, СПЗП, СППЗУ, СУІ. Натомість у ІМ, СПОУ, СРУФТП акцентуаційний параметр не введено до структури словникової статті, що не зовсім коректно в практичній лексикографії. Наприклад, такі лексеми, як *Перко, Беско, Келеберда, Мурза, Кокозій, Зеркало* та ін., маловідомі користувачам, а тому може привести до порушення орфоепічних норм.

Більшість із виданих антропонімних словників укладено не за нормами української орфографії, їхнє призначення, насамперед, полягає в історико-науковому дослідженні: **Альхвѳнс**, а, ч. – ? (БалЗ) [ПНД: 30]; **Асхвѳльт**, а, ч. – від прізвища *Смолá* за асоціацією (ВільнВ) [ПНД: 33]; **Бѳлие Крила**, их, Крил, ч. *мн.* – як тільки сп'яніє, щоразу починає співати пісню про «белиє крилля» (Мих.) [ПНД: 50]; **Бѳрьѳза**, и, *ж.* (він) – вимовляє *бѳрьѳза* замість берѳза (БалВ) [ПНД: 54]; **Бос Махвѳі**, а Махвѳі, ч. – головний у злочинній компанії (МарЗ) [ПНД: 61].

Система ремаркування у сучасних антропонімних словниках вироблена з урахуванням типу та призначення праці. Зокрема в ІМі, ВІЛі використано від-сильні ремарки (*див.*; *див. також*). У випадках, коли лексему подано без зазначення мотивації, аналогії, з опорою лише на іронію та контраст, раціонально вводити стилістичні ремарки. Наприклад: **Бездѳгний**, ого, ч., субст. – має четверо дітей (іронія) (БалЗ) [ПНД: 47]; **Баляриѳна**², и, *ж.* (він) – кривий (іронічно) (ВелБ) [ПНД: 40]. Широко використана система історико-часових ремарок насамперед у антропонімних словниках етимологічного типу, таких, як ПЗУ, СРУФТП.

Мікроструктура антропонімних словників етимологічного типу, зокрема їхня права частина, має багатокомпонентну структуру, оскільки поєднує елементи етимологічного, історичного, хронологічного, культурологічного, ареального, компаративного аналізу. Із практики укладання ономастиконів очевидно, що відновити етимологію всіх без винятку лексем неможливо, оскільки залишаються назви, подані не за цілком вірогідними фактами, іноді – це припущення укладачів. Однак і вони заслуговують на місце в словнику. В таких випадках у метамові етимологізування використано лексеми на зразок *мабуть, ймовірно, можливо* тощо (ВІЛ, ІМ, ПЗУ, СПОУ).

У сучасній ономастичній лексикографії особливу увагу приділено варіантності найменувань та їхній етимології, що дає змогу в багатьох випадках встановити правильну етимологічну форму та відновити первісну мотивацію.

Для словників власних особових імен, зокрема для ВІЛ, поліфункціональним елементом словникової статті є ілюстративний матеріал, дібраний із творів художньої літератури та фольклору. Зокрема, текстовий матеріал дібрано з творчої спадщини Б. Д. Грінченка, М. Т. Рильського, В. А. Симоненка,

В. М. Сосюри, М. П. Старицького, Б. І. Олійника, Лесі Українки, І. Я. Франка та ін. В окремих, найпоширеніших, іменах цитатний матеріал займає по декілька сторінок. Так, до реєстрового слова **Іва́н** наведено 26 прикладів уживання, лексема **Степа́н** має 9 ілюстрацій, **Григо́рій** – 15, **Марі́я** – 19. Створений словник демонструє багатство, красу українських імен крізь часову призму і, певною мірою, дає змогу відтворити ментальність народу, його пріоритети та уподобання. Аналізований словник-довідник «не дає вичерпного опису всіх імен людей. У ньому подано насамперед найбільш поширені тепер в офіційному вжитку імена, незалежно від їх походження» [ВІЛ: 20].

До мікроструктури словників, об'єктом лексикографування яких виступають прізвища, введено кількісний параметр, який фіксує кількість носіїв реєстрових онімів: **Кожух**, -а (1), **Кожуха́нь**, -я (8), **Кожуха́р**, -я (1); **Кожухо́ва**, -ої (2), **Кожу́шко**, -а (5), **Кожушкó** (14), -а́, **Кожу́шна**, -ої (7), **Кожу́шний**, -ого (4) [ПДП: 107]. Разом із основною функцією, кількісний параметр дозволяє раціонально використати друкарське місце в словнику та не переобтяжувати його мікроструктури. Цей складник словникової статті дає змогу проводити статистичні підрахунки, визначати ступінь уживаності того чи того прізвища, є засобом локалізації власних назв під час нанесення на лінгвістичні карти.

У будові статей антропонімного словника варто розрізняти явище полісемії та омонімії. Зокрема, якщо прізвище етимологізується безвідносно до його носія, тоді мова йде про полісемію: **Балаба́н** [...] 1. Большой, взрослый. 2. Большой барабан. 3. Крупный, значительный по размерам [...] [СРУФТП: 26]. Омонімічність реєстрових одиниць властива для словників прізвиस्क за умови однакового називання, але різної мотивації для кожного оніма окремо. У таких випадках лексеми подано під нумерацією, окремою словниковою статтею: **Дід**¹, а, ч. – рано обличчя (Зап.); **Дід**², а, ч. – старий парубок (Дим.); **Дід**³, а, ч. – на вигляд старший за свої літа (Вар.); **Дід**⁴, а, ч. – найстарший у колективі (Зап.); **Дід**⁵, а, ч. – удає із себе старого манерою розмовляти та робленою поважністю (НГеорг., ЧГриг.); **Дід**⁶, а, ч. – від прізвища *Дідок* (Зап.); **Дід**⁷, а, ч. – від прізвища *Лиходід* (Прим.); **Дід**⁸, а, ч. – від прізвища *Діденко* (ТарасП, Куш); **Дід**⁹, а, ч. – від прізвища *Дівідченко* (Дим.); **Дід**¹⁰ – ? (МалК) [ПНД: 130]. В іншій праці – СППЗУ омонімію не виокремлено, кожен з мотивацій подано в одній словниковій статті, наприклад: **Бре́жнев** [...] 1. подібний до Брежнева; 2. колись їздив на з'їзд партії в Москву і сфотографувався з Брежневим; 3. у яких ім'я Леонід, а по батькові – Ілліч; 4. розмовляючи з односельчанами, уживав політичні терміни [СППЗУ: 140].

Параметр паспортизування в антропонімних словниках є одним із головних, оскільки свідчить про територіальне поширення онімів чи вживання в художній творчості. У сучасних словниках цей елемент введено до струк-

тури словникової статті довільно у 4-х основних форматах: 1) умовні скорочення населених пунктів, у яких зафіксований онім (ПДП, ПСН, СПЗП, СПЗУ); 2) повна назва місця народження та проживання осіб (ВГП); 3) фіксація назви джерел і сторінки (СПОУ); 4) скорочена паспортизація (прізвище автора чи різновид фольклорних текстів) (ВЛ). До словникової структури таких праць, як СП, ІМ, паспортизування не введено, проте джерельна база чи територіальні межі деталізовано в інструкції або передмові словника, що відповідає загальній концепції укладання лексикографічної праці.

Результати здійсненого аналізу можна відобразити у форматі таблиці, вказавши перелік сучасних антропонімних словників та наявних (знак +) чи відсутніх (знак –) параметрів у структурі словникових статей (див. Таблиця).

Отже, сучасна антропонімна лексикографія активно розвивається, реалізуючись у словниках, різних за обсягом та призначенням (від міні-словників до більш повних видань). Практикується укладання ономастиконів етимологічного, топографічного та картографічного типів.

Таким чином, до основних параметрів сучасних словників антропонімів належать: граматичний (відмінкові форми, рід), акцентуаційний, паспортизаційний. До факультативних можемо віднести фонетичну транскрипцію, рік народження носіїв онімів, ремарки, ілюстративний матеріал, кількісну характеристику. З'ясовано, що мікроструктура сучасних антропонімних словників відрізняється способами лексикографування, структурним наповненням. З одного боку, це свідчить про розвиток словників цього типу, а з іншого, може ускладнювати видання універсального антропонімного словника, наприклад, загального словника українських прізвищ.

Таблиця

джерела	<i>Параметри мікроструктури антропонімних словників</i>							
	граматичний	наголос	фонетична транскрипція	ремарки	кількісний	ілюстрації	етимологізація	паспортизація
ВГВП	–	+	–	–	+	–	–	+
ВЛ	–	+	–	+	–	+	+	+
ІМ	–	–	–	–	–	–	+	–
ПДП	+	+	–	–	+	–	–	+
ПЗУ	+	+	+	+	–	–	+	+
ПНД	+	+	–	+	+	–	+	+
ПСН	+	+	–	–	+	–	–	+

СП	+	+	-	+	-	-	-	-
СПЗП	-	+	-	-	+	-	-	+
СПОУ	-	-	-	-	+	-	-	+
СПШЗУ	-	+	+	-	-	-	+	+
СРУФТП	-	-	-	+	-	-	+	+
СУІ	-	+	-	+	-	-	+	+

Література

1. Демська О. М. Вступ до лексикографії. – К.: Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2010. – 266 с.
2. Мацюк Г. Якщо ви хочете більше дізнатися про своє ім'я // Бібліотечний вісник. – 1997. – № 3. – С. 37-38.
3. Українська мова: Енциклопедія. – Вид. 2-е, випр. і доп. – К.: Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. – 833 с.

Джерела

- ВГП** Горпинич В. О. Вся Гуляйпільщина в іменах та прізвищах. Словник. – Дніпропетровськ: ДНУ, 2007. – 382 с.
- ВІА** Скрипник Л. Г., Дзятківська Н. П. Власні імена людей: Словник-довідник. – 2-е вид., випр. і доп. – К.: Наук. думка, 1996. – 335 с.
- ІМ** Лозко Г. С. Іменослов: імена слов'янські, історичні та міфологічні. – К.: Сварог, 1998. – 176 с.
- ПАД** Горпинич В. О., Корнієнко І. А. Прізвища Дніпровського Припоріжжя (словник) / В. О. Горпинич. – Дніпропетровськ: Пороги, 2003. – 272 с.
- ПЗУ** Прізвища закарпатських українців: Історико-етимологічний словник / Упоряд. П. Чучка; наук. ред. В. Німчук. – Львів: Світ, 2005. – 704 + XLVIII с.
- ПНД** Прізвиська Нижньої Наддніпрянини (словник) / Упоряд. В. Чабаненко. – У 2-х кн. – Запоріжжя, 2005.
- ПСН** Горпинич В. О., Бабій Ю. Б. Прізвища Середньої Наддніпрянини (словник). – Дніпропетровськ: Пороги, 2004. – 141 с.
- СП** Словник прізвищ: практичний словозмінно-орфографічний (на матеріалі Чернівеччини) / Уклад. Н. Д. Бабич, Н. С. Колесник та ін. – Чернівці: «Букрек», 2002. – 424 с.
- СПЗП** Стехна П. М. Сучасні прізвища Запорізької Приазовщини. Словник. – Дніпропетровськ, 2009. – 91 с.
- СПОУ** Павликівська Н. М. Словник псевдонімів ОУН-УПА. – Вінниця: О. Власюк, 2007. – 440 с.
- СПШЗУ** Словник прізвиस्क північно-західної України: У 3-х т. / Уклад. Аркушин Г. А. – Луцьк: РВВ «Вежа» Волин. нац. ун-ту ім. Лесі Українки, 2009. – 412 с.

СРУФТП Ибрагимов В. Ф. Словарь русско-украинских фамилий тюркского происхождения. – Симферополь: ОАО «Симферопольская городская типография», 2009. – 116 с.

СУІ Трійняк І. І. Словник українських імен. – К.: Довіра, 2005. – 508, [1] с.

Natalia GORDIENKO

Peculiarities of Microstructure of Modern Anthroponymic Dictionaries

This article provides an attempt to evaluate the lexicographical achievements presented in modern anthroponymic dictionaries, their objects being names, surnames, nicknames, pseudonyms. Today this type of dictionaries is presented by a number of works, different in volume, created according to etymological, topographic and cartographic principles.

The analysis of onomastycons' microstructural elements has been conducted with consideration of some parameters, namely: grammar, stress, special marks, etymology, illustrative material, passportization. Obligatory and facultative parameters have been singled out. The author suggests a table stating presence or absence of certain components in the structure of vocabulary entries. Samples of entries and the suggested table show that the main parameters of anthroponymic dictionaries, regardless of their goals and target consumers are: grammar (case forms, gender), stress, passportization of units or illustrative material. Facultative parameters are: phonetic transcription, date of birth of a certain onym's hosts, special marks, illustrative material, quantitative characteristics of special vocabulary units.

Олена Дехтярьова

Прийоми емоційно-експресивного використання діалектних фразеологічних одиниць у художніх текстах

Фразеологічні одиниці протягом кількох десятиліть привертають увагу науковців своїми стилістичними можливостями (див. праці Л. Г. Авксентьєва, С. П. Александрової (Бибик), І. К. Білодіда, М. М. Богдана, В. С. Калашника, М. П. Коломійця, Ю. Ф. Прадіда, Л. Г. Скрипник, А. П. Супрун, В. Д. Ужченка, Л. Ф. Щербачук та ін.). Розвиток фразеологічної науки в ХХІ ст. потребує